

Summary. In the article an author examines in a civilized manner humanism function as one of important functions of becoming of teacher. Also analyses the valued orientations as leading condition professionally pedagogical to the orientation, culture of teacher on the whole, constituents professionally pedagogical cultures in particular.

Key words: teacher, culture, modern school.

Надійшла до редколегії 12.01.2012 р.

УДК 37(477)(092)

Лавріненко О. А.

ВИТОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ОЛЕКСАНДРА ЗАХАРЕНКА

Анотація. В статті розглянуті проблеми сутності та змісту педагогічної майстерності у науково-теоретичній та практичній спадщині видатного українського педагога-новатора О. Захаренка, виокремлені провідні чинники становлення педагога-майстра, висвітлені погляди вченого на саморозвиток педагогічної майстерності як домінуючої складової педагогічної дії.

Ключові слова: педагогічна майстерність, професійна компетентність, педагогічна техніка, педагогічне мистецтво, педагогічні здібності.

Вагомий внесок у розвиток педагогічної майстерності вчителя 60-70-х років ХХ століття зробили педагоги-новатори, представники вищевказаного освітнього напрямку О. Захаренко, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, В. Шаталов та багато інших. Їхня праця - вияв найвищої вершини майстерності, а педагогічні ідеї, професійні секрети, авторські педагогічні технології, реалізовані в процесі навчання і виховання учнів, сприяли утвердженню ідеалів гуманізму і "педагогіки добра". Досвід педагогів-новаторів, які зуміли в умовах авторитарної суспільно-економічної і політичної дійсності знайти сили, вміння, натхнення творити на благо дитини, відкидаючи необгрунтовані заборони, зазнаючи шаленого тиску з боку адміністративно-командного радянського і партійного керівництва, є необхідною складовою професійної майстерності як вчителя-початківця, так і досвідченого педагога-практика.

"У широкому значенні педагогіка новаторів - це ідеологія новизни й методологія в новій педагогіці, джерелами якої виступають філософія (вчення про людину, реальне, життєве застосування основних положень у теорії й практиці навчання й виховання), гуманістична традиція російської й української педагогічної думки, класиками якої були Белінський, Достоевський, Макаренко, Сухомлинський, Толстой, Ушинський, Шацький та інші, а також гуманістична спадщина зарубіжної прогресивної педагогіки, представниками якої були Корчак, Оуен, Песталоцці, Руссо, Сент-Екзюпері, Фур'є", - відзначає сучасний дослідник новаторства П. Плотніков [11, с. 34].

Головною складовою педагогічної майстерності вчителів-новаторів, на думку П. Плотнікова, є усвідомлення ідеї демократизації педагогічних взаємин у широкому значенні цього слова як специфічного виду суспільних підносин, що реалізуються у гфррі ИИХОКЯННЯ й освіти. Ядром цього процесу є педагогіка співробітництва, що вимагає переосмислення не лише відносин, але й структури пізнавальних операцій, логіки колективного здобуття знань і самостійної роботи. Дослідник зауважує, що педагогіка співробітництва створена, вироблена знизу, тобто самими вчителями-практиками, а не спущена у вигляді методичних листів і вказівок. Вона виникла як протест живого вчителя проти омертвілої адміністративної педагогіки, яка виходить з того, що вчитель знає, що робити учневі, а учню відводиться роль безініціативної, неслухняної свавільної істоти і звідси - необхідність постійного й безупинного контролю та підпорядкування. Проте педагоги-новатори, висунувши ідею співробітництва на перший план, конкретизували її, показали, якими дидактичними і виховними методами можна домагатися залучення дітей до спільної праці з дорослими. Вони йдуть не з предметом до лей, а з дітьми до предмета [10, с. 53-54].

Виразником природного і педагогічного таланту від батька-матері, від свого народу, *т справедливо можна назвати прослажлевим* педагогом-майстром, новатором освітньої і чшої справи став О. Захаренко (1937 - 2002 рр.) - директор Сахнівської середньої школи •нь-Шевченківського району на Черкащині. "Майбутнє Сахнівки - її діти. Отже, треба чати таку школу, якої ще не було", - так вирішив призначений у грудні 1966 р. ом школи О. Захаренко [2, с. 152]. Приймаючи колись стару семилітку, говорить 'я В. Моргун, молодий директор школи Олександр Захаренко пройшовся по селу -

знайомитися з людьми. До родичів своїх учнів він звертався із запитанням: "Якою б Ви хотіли бачити нашу школу?" Одна із надто зайнятих мам на питання ще "зеленого" директора, який прийшов не на часі, відповіла: "Хочу, щоб мої внуки вчилися у школі кращій, ніж у Ленінграді, Києві чи Берліні..." (на те, що директору вдасться щось зробити для її дітей, надії не було) [9, с. 128]. І така школа, про яку могли лише мріяти багато учнів, батьків, учителів завдяки геніальності педагога-новатора О. Захаренка діяла, примножуючи практичний вклад у педагогічну науку, у виховання справжнього вчителя-майстра.

Одним із важливих принципів, що гарантували успіх у роботі О. Захаренка, як пише Н. Побірченко, було те, що базою, основою своєї виховної системи він обрав не ідеологічні постулати, а вічні людські цінності: родину, красу природи, милосердя, працьовитість, любов до землі, до рідного краю. О. Захаренка називають автором "педагогіки конкретної мети". Сутністю його праці було: знайти конкретну мету, яка захоплює і згуртовує колектив. Ця мета реалізована в авторській школі, де панувала атмосфера творчості, радості, довір'я, духовного, морального і фізичного здоров'я. Педагогічна система О. Захаренка ґрунтувалася на трикутнику: батьки - дитина - вчитель [12, с. 51].

Серед провідних чинників педагогічної майстерності в роботі директора школи слід виокремити такі:

1. Ідея свободи творчості. Культ творчого навчання: вчитися не з примусу, а завдяки пробудженому в дитині інтересу. На озброєнні в кожного вчителя - гра. Атмосфера школи має бути насичена романтикою, гумором, музикою. За принципом О. Захаренка, у школі кожен квадратний сантиметр стіни, двору, ділянки має нести певний емоційний фон, відтак - виховувати [12, с. 54]. Академік Іван Зязюн, будучи ректором одного з найвідоміших педагогічних навчальних закладів на теренах СРСР і ознайомлюючись наприкінці 70-х років минулого століття із системою роботи Сахнівської авторської школи О. Захаренка, із щирим захопленням згадував: "Вперше я побував там у червні. Коли в'їжджаєш, то поринаєш у зелений світ. І от назустріч мені біжить троє хлоп'ят: одне мале, двоє старших. Вітаються і кажуть, що Олександра Антоновича немає, у відраженні. А вони за його дорученням могли б зробити екскурсію по школі, музею тощо. А я запитую: "Чому ви бігли?" І вони відповідають, що є у них таке змагання: хто проведе більше екскурсій безкоштовних, той одержить безкоштовну путівку до табору, наприклад, "Молода гвардія". І я зрозумів, що ця гра - це свобода. Педагогічно це відповідало ідеї свободи школи. Олександр Антонович, будучи романтиком-реалістом, цю ідею не лише вихоплював, а доходив до неї душею. Та й реалізував з великим благородством душі, тому що він усією своєю сутністю відчував, що він робить добро дітям, учителям людям. Він був талант" [5, с. 145].

2. Формування духовних цінностей у підростаючого покоління. У Сахнівській школі велика увага приділялася ефективній системі підтримки та активізації духовного розвитку молоді. Цьому, на думку Олександра Антоновича, значною мірою має сприяти педагогічний колектив. Кожному вчителю притаманні певні риси дидактичної, виховної досвідченості. Але всіх єднає найголовніше - любов до дітей, спільність мети, доброта, захопленість, працьовитість, творчість, прагнення бути для учнів у всьому взірцем. Учителі вважають, що шкільне життя, розумова і фізична праця, до якої прилучаються діти, мають приносити радість від подолання труднощів у виконанні обов'язку [3, с. 57]. О. Захаренко в своїй школі реалізував тезу про повагу до кожної людини, а особливо до людей села. Всі уроки були оголошені відкритими для батьків, дідусів, бабусь. В. Моргун, говорячи про форми вияву поваги до людей села Сахнівка з боку учнів та педагогічного шкільного колективу, приводить такий факт: "В робочий день біля школи підслухав розмову двох гуртів жителів: ОЗНН - в парадному, інший - в робочому одязі. Після вітання "робочий" гурт запитує: "Чому ви такі нарядні в будній день?" "Відпросились з роботи, вдягнулись з нагоди приїзду родичів гемо в шкільний музей". Селяни розійшлися, а я подумав: не було б Захаренка, музею ли... А що б тоді було? Приїхали родичі, дістали б із погребса самогон і волали серед :>хючого дня пісні (в кращому випадку) чи викликали б дільничного міліціонера (в гіршому) причини "запальної"" суперечки" [9, с. 132].

У Сахнівці вчили шанувати батьків і людей старшого віку, пам'ятати тих, хто виніс на собі тягар воєнних років. За ескізом випускника школи І. Куща була виготовлена спеціальна медаль "Матерям і вдовам за мужність, витримку та героїчну працю". Разом із солдатськими вдовами і матерями сахнівські учні висадили біля школи 216 кущів троянд в пам'ять про тих, хто не вернувся із війни, під кожен кущ принесли землю від порога рідного дому воїна, полили його водою з батьківської криниці і біля кожного поставили табличку з іменем воїна і прізвищем того, хто посадив кущ і доглядатиме його [2, с. 155].

3. *Розуміння психологічних особливостей дитини.* Практична діяльність О. Захаренка ґрунтувалася на тому, що допитливість і цікавість до всього невідомого, прагнення до самостійності, бажання бути дорослим, відчуття себе часткою колективу й одночасно унікальною особистістю, бажання досягти успіху в будь-якій справі - все, що притаманне дитячій душі, повинно бути в центрі уваги педагогічного колективу. Учителю, на думку вченого-педагога, має глибоко усвідомити, що основна ідея його праці - до знань без примусу, через цікавість. Вчитель-професіонал повинен мати дітей за помічників, жити життям класу, не забуваючи, звичайно, що він у тому колективі - вихователь, основна фігура. "До проведення уроків залучаю учнів, у яких угадую можливих учителів. Адже підбір і підготовку майбутніх вихователів школа має можливість починати у своїх стінах. А з другого боку, вони починають по-іншому оцінювати роль учителя у школі, свідомо сприяти педагогам у їх непростій роботі", - наголошував у своїх наукових публікаціях Олександр Антонович [6, с. 20-21].

4. *Авторський навчальний заклад не лише для дітей, а й для вчителів і батьків.* Дослідники педагогічної творчості О. Захаренка відзначають той факт, що справжніх педагогів він виховував із молоді, яка приходила у школу після вищих педагогічних навчальних закладів. Учена Н. Побірченко, сповідуючи ідеї та принципи педагога-новатора, у своїх працях зазначає: "При високій його вимогливості залишали школу дуже рідко і з особливих причин. Олександр Антонович не раз підкреслював: особливий підбір кадрів потрібен для початкової школи, для молодших класів. Важко переоцінити роль першого вчителя: він тримає у своїх руках майбутнє дитини і в кінцевому результаті - майбутнє держави. Відтак для молодших класів треба добирати фахівців, починаючи від педагогічних класів, коледжів, університетів. І це мають бути люди обдаровані, з творчою жилкою, з великим бажанням працювати саме з молодшими школярами. В свою чергу, батьки - постійні учасники всіх шкільних справ. Ідеться не тільки про справи господарські (практично всі споруди, що з'явилися на шкільній території в епоху директора О. Захаренка збудовані толокою, руками вчителів і батьків), а й про те, що батьки - учасники шкільних виставок, святкувань, нерідко вони бувають на екзаменах, виступають у шкільних радіогазетах, беруть участь у "Батьківському університеті". Головне - викликати гордість у дитини за свій рід [12, с. 54].

5. *Учитель, директор школи є носієм україноментальної мовленнєвої культури.* Л. Мацько та О. Семенов стверджують, що "неодмінною умовою успішної діяльності вчителя, як вважав духовний батько сахнівчан, насамперед є добре знання "рідної колискової мови", висока культура усного й писемного мовлення. Талановитий педагог переконливо доводив, що кожна дитина - це творча особистість, яка розвиває себе засобами мови. То ж у душі вчителя має бути „закладено стежити за чистотою власної мови, культурою висловлювань, "вимітати" частки бруду, що інколи мимовільно залітають у наш город, адже мова - це національна святиня... У педагогічних роздумах Захаренка визначено критерії професійно-мовленнєвої культури вчителя та шляхи її вдосконалення: обов'язкове знання норм сучасної літературної мови, використання їх як у формах усного, так і писемного мовлення; володіння термінологічною культурою й педагогічно орієнтованим етикетом; здібність до організації і проведення діалогу з використанням різноманітності питань, аналіз власного мовлення, демонстрація учням акуратності і грамотності оформлення всіх видів записів... Чудовий знавець дитячих душ О. Захаренко підкреслював терапевтичну функцію вчительського слова, потребу колег у знаннях з медицини та психології. На думку директора школи, насамперед своїм палким, сонячним, цілющим словом учитель може застерегти учня від зламу душі, запобігти сердечній травмі або загоїти рану, яка кровоточить." [8, с. 14 -15].

"О. Захаренко - носій елітарної мовної культури, сильна мовна особистість, вроджений оратор, котрий блискуче володів українським словом, багатством лексики, виражальними мовними засобами, вмів точним, влучним словом зацікавити, спонукати, заохотити, зріднити. Манера, стиль спішування мудрої, порядної людини були демократичними. У наукових колах чи особистій дружній бесіді слухачів особливо зачаровувала вимовна манера Захаренка: приємний тембр, спокійний, наповнений енергією й оптимізмом голос, насичена добрим гумором говірка, уміння говорити чітко, лаконічно, широко, модулюючи темп мовлення й інтонацію. Усне мовлення директора було схоже на мистецькі відтінки, нагадувало своєрідну гру світла й тіней на картині художника. Вражала точність, внутрішня й контекстна точність слова, розмаїття особистісних мовних кліше, синтаксичних конструкцій. Комунікативно доцільне й емоційно насичене, переконливе мовлення педагога ефективно впливало на думки і почуття учнів", - так характеризують риторичний талант педагога сучасні мовознавці [7, с. 59].

Сутність педагогічної майстерності видатного педагога ХХ ст. О. Захаренка найглибше визначив автор художньо-документальної повісті "Лелеки над Сахнівкою" К. Світличний, приводячи його думки та висловлювання про педагогічну працю: "Робота вчителя складна й незбагненна. Це не те, що, скажімо, муляр. Кладе він стіну, а інші дивляться, як він кельму тримає, ж цеглину бере, де зручніше цебер із розчином поставити, так і навчаються майстерності. В учительській справі все інакше. У кожного своя, так би мовити, творча лабораторія, яка іншому може не підійти. Блискуче викладає в нас фізику Василь Андрійович Мелешко. Але, скажімо, невчитель - я вживаю цей вислів разом з "не" - невчитель у нього нічого не запозичить, він так і залишиться невчителем... Учні теж різні бувають, але нікому не допоможуть ні вчительські, ні директорські нотації. Тільки власна цікавість, особисте прагнення до знань. Тут кожному вчителю свій підхід шукати треба. Хто знайде, а хто й ні" [4, с. 59].

Отже, діяльність видатних вітчизняних учителів-практиків, керівників шкільних установ, організаторів освіти і вищої педагогічної школи, серед яких чільне місце належить О. Захаренку, здійснювала вплив на становлення педагогічної майстерності в професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя. Нові підходи до освіти і виховання підростаючого покоління, ідеї, що виходили за межі існуючих усталених нормативів, спонукали науковців, теоретиків і методологів зрозуміти їхню сутність, вивчати технології роботи новаторів, які ґрунтувалися на високому рівні педагогічної майстерності.

Література

1. Бугакова Л. О. Місце вчителя, вихователя у формуванні особистості / Л.О. Бугакова // Академік із Сахнівки / за ред. Кузьмінського А. І. - Черкаси : Видав. відділ ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. - С. 204-217. - Бібліогр. : 21 назв.
2. Данилова Л. О. А. Захаренко в контексті доби / Лариса Данилова // Директор школи, ліцею, гімназії. - 2007. - № 1 - 2. - С. 152-160.
3. Захаренко О. А. Школа над Россю / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик. - К. : Рад. школа, 1979. - 150 с.
4. Захаренко С. О. Формування духовних цінностей молоді у творчій спадщині Олександра Антоновича Захаренка : [навч. посіб.] / С. О. Захаренко, Н. В. Орлова. - Черкаси : Вид. відділ ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2006. - 252 с.
5. Зязюн І. Із виступу на круглому столі АПН України „О.А. Захаренко і сучасна школа" / Іван Зязюн. - Директор школи, ліцею, гімназії. - 2007. - Кs 1-2. - С. 144-145.
6. Крутенюк О. Культурно-виховне середовище / О. Крутенюк // Відкритий урок. - 2007. - № 11. - С. 16-21.
7. Мацько Л. Проблеми мовної культури вчителя у спадщині Олександра Захаренка / Любов Мацько, Олена Семенов / У Дивослово. - 2007. - № 3. - С. 58-62.
8. Мацько Л. "Слово, що ліки...". Мовна особистість Олександра Захаренка / Л. Мацько, О. Семенов // Українська література в загальноосвітній школі. - 2006. - № 11. - С. 13-16.
9. Моргун В. Лучшая трудовая школа Украины / В. Моргун // Воспитательная работа в школе. - 2007. - № 5. - С.127 - 134.
10. Плотніков П. Принципи, ідеї, напрямки діяльності сучасного педагога-новатора / Петро Плотніков // Педагогіка і психологія професійної освіти. - 2003. - № 3. - 0 5 1 - 6 1.
11. Плотніков П. Сучасне педагогічне новаторство - основа соціальної активності особистості вчителя / Петро Плотніков // Педагогіка і психологія професійної освіти. - 2003. - № 2. - С. 32-39.
12. Побірченко Н. Авторська школа академіка Олександра Антоновича Захаренка / Наталя Побірченко // Шлях освіти. - 2007. - № 3. - С. 50-55.

Аннотація. В статті розглянуті проблеми сутності та змісту педагогічного мистецтва в науково-теоретичному та практичному наслідді видатного українського педагога-новатора А. Захаренка, виділено ведучі фактори становлення педагога-мастера, освічені погляди вченого на саморозвиток педагогічного мистецтва як домінуючої складової педагогічного дійства.

Ключові слова: педагогічне мистецтво, професійна компетентність, педагогічна техніка, педагогічне мистецтво, педагогічні здібності

Summary: In the article the problems of essence and maintenance of pedagogical trade are considered in the scientific, theoretical and practical legacy of the prominent Ukrainian teacher-innovator of A. Zakharenko, selected leading factors of becoming of a teacher-master, the methods of scientific studies and the development of pedagogical trade as by the dominant constituent of pedagogical action.

Key words: pedagogical skills, professional competence, pedagogical technique, pedagogical art, pedagogical abilities.

Надійшла до редколегії 12.01.2012 р.

УДК 371

Лук'янова Л. Б.

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Анотація. Неформальна освіта є однією з форм освіти впродовж життя. Її специфіка полягає у відсутності нормативних вимог до освітнього середовища; різновіковому складі суб'єктів навчання, які вже мають певний життєвий й професійний досвід, сформований тип соціальної поведінки, а також гнучкій системі форм і методів навчання, що обумовлюють реалізацію індивідуальних освітніх потреб суб'єктів.

Ключові слова: освіта дорослих, неформальна освіта, освіта впродовж життя, форми і терміни навчання.

Освіта впродовж життя є загально визнаною необхідністю, яку Європейський Союз розглядає як важливий елемент соціальної моделі сучасного суспільства. Основними постулатами, сформульованими Міжнародною комісією ЮНЕСКО з освіти для ХХІ століття, що віддзеркалюють сутність цього процесу, є: навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися жити разом.

Нині відбулася інституціоналізація різних, у тому числі, й не існуючих раніше, форм освіти. Так, за даними Інституту ЮНЕСКО, у розвинених країнах світу кількість дорослих учасників освітніх програм набагато перевищує кількість дітей і підлітків, які навчаються. Окрім того, у цих же країнах різноманітною освітньою й просвітницькою діяльністю охоплено до 40-50% дорослого населення. Зміна акцентів від первинної (початкової, середньої, вищої) освіти до неперервної, яка триває протягом усіх періодів дорослого життя, характерно майже в усьому світі.

Водночас ступінь включеності в освітнє середовище переважної більшості сучасного суспільства залишається незадовільною. У світі налічується 771 мільйон неграмотних дорослих. Навіть у країнах, які задекларували право на 10-річну освіту, понад чверть населення відчувають труднощі під час читання, письма, рахунку, а також певних соціальних дій - голосуванні, заповненні анкет, розумінні вказівок та інструкцій тощо.

Проблема неформальної освіти як складової неперервного навчання висвітлена у наукових працях Р. Дейва, К. Куллена, М. Форесті, П. Девіса, М. Ераута, Д. Філда, П. Фордхема, Х. Коллі, П. Ходкінсона та ін. Як свідчить аналіз наукових досліджень з цієї проблеми, розвиток неформальної освіти є вагомим, закономірним чинником розбудови демократичних процесів в освіті. Її актуальність відображено в нормативних документах міжнародних організацій ЮНЕСКО, Європейського Союзу, Міжнародної організації праці тощо. Так, у Меморандумі Європейської Комісії 2000 р. представлено рекомендації щодо розвитку неформальної освіти, яка є важливою складовою концепції неперервного навчання, дає молоді й дорослим змогу набувати знання, уміння й навички, формувати погляди й адаптуватися до постійних змін у соціальному середовищі [3].

Шведський вчений Г. Блід стверджує, що неформальна освіта має глибше історичне коріння, ніж формальна. Одним із перших документів щодо неформального навчання є Платонівські діалоги (близько 400 року до н.е.). Стародавні греки збиралися у маленькі групи та обговорювали різні філософські теми. Деякі ідеї були спірними й навіть визнавалися* небезпечними для грецької держави. Як відомо, Сократ, центральна фігура діалогів, був засуджений до смерті за свої ідеї. Шатонівські діалоги довели більшу віру людей у здоровий глузд народу, ніж в офіційні положення. Вони показують також критичний підхід, коли проблема оцінюється дорослими у дружній атмосфері та із взаємною повагою [7].

Зауважимо, що нині система неформальної освіти у розвинених країнах посідає один шабел з формальною, а подекуди й вищий, оскільки саме тут людина знаходить оптимальні умови для творчого особистісного розвитку.